

ERKIN VOHIDOV SHE'RIYATIDAGI IJTIMOYIY-SIYOSIY LEKSIKANING PRAGMATIKASI

Salohiddinova Irodakhon

Andijon davlat universiteti Lingvistika: o'zbek tili yo'nalishi 1-kurs magistranti.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17999760>

Annotatsiya. Mazkur maqolada ijtimoiy-siyosiy leksika o'zi nima, u o'z ichiga qanday guruhlarini qamrab oladi. O'zbek tilida ijtimoiy-siyosiy leksikaning o'rni, ularni qo'llanish darajasi, salmoqdorligi va kamunumligi, qanday pragmatik ma'no kasb etayotgani kabi masalalar yoritilgan.

Kalit so'zlar: ijtimoiy-siyosiy leksika, o'zlashmalar, baynalmilala so'zlar.

Kirish

Bizga ma'lumki, har bir sohada terminlarni ilmiy jihatdan tartibga solib turish uzluksiz jarayondir. Bunda terminologik tamoyillar va me'yorlarga amal qilish bosh mezon bo'lmog'i kerak. Ushbu lug'at ana shu talab va ehtiyojdan kelib chiqqan holda tuzildi. "Ijtimoiy – siyosiy terminlarning qisqacha izohli lug'ati" O'ZRFA O'zbek tili, adabiyoti va folklori institutining olimlari A.Madvaliev, N.Mahkamov, Sh.Ko'chimov va Z.Mirahmedovalar tomonidan tuzildi.

Lug'atni nashrga tayyorlash A.Saidno'monov tomonidan amalga oshirildi. Lug'at so'zligini yig'ish, shuningdek, ba'zi texnik ishlarni bajarish, institut ilmiy xodimlari: Yo.Haydarov, S.Sattorova, O.Jumaev, S.Barliboeva tomonidan amalga oshirildi. Bu masalalarning o'ta keng qamrovliligi sababli lug'atda munozarali o'rinlar bo'lishi tabiiy bir hol, albatta. Shu bois mualliflar lug'at yuzasidan bildirilgan bunday fikr va mulohazalarni samimiyat ila qabul qiladilar va, o'z navbatida, oldindan minnatdorchilik bildiradilar.

Asosiy qism

Asrlar mobaynida arab, fors, tojik tillari o'zbek tili leksikasining boyishida o'z o'rnini egallab kelgan bo'lsa, qayd etilgan davrdan boshlab bu rolni rus tili o'ynay boshladi. Rus tilining o'zbek tili leksikasi taraqqiyotiga ta'siri bu tildan faqat so'zlar olishdangina iborat bo'lmay, lug'at boyligining oshishiga, so'z yasashning ayrim jihatlariga va semantik tizimning kengayishiga ham ta'sir ko'rsatdi.

Ijtimoiy-siyosiy leksika lug'aviy sistemaning jamiyat siyosiy hayoti yoki siyosiy tizimiga bevosita aloqador bo'lgan hodisalar, jarayonlar va munosabatlarni ifodalovchi, ayni vaqtda ijtimoiy-tarixiy, iqtisodiy, madaniy, diniy, ma'naviy-ma'rifiy kabi omillar aossida shakllanuvchi o'zgaruvchan qatlamdir. Ijtimoiysiyosiy leksika ijtimoiy-siyosiy terminologiyaga nisbatan kengroq hodisa hisoblanadi.

Siyosiy leksika

Biz – bola bu kun,

Sizdan hay-hay, bizdan-to'polon

Nega sizga har narsa mumkin,

Nega bizga har ish **qatag'on**? [10,98]

El mulkini bir chekkada tinch kemirib yotgan zot,

Besh tiyinga qadrini ham, xalqini ham sotgan zot, [10,163]

Ey, ko'ngilda mojarolar orzu qilib yotgan jon,

Tangring-amal, martabadir, payg'ambaring-shuhrat, shon.

Bu **davlatga** o't qo'yasan, yo'qotasani xilqatdan,

Gar **hokimlik** tegar bo'lsa senga yangi davlatdan.

Quruq gapdir senga **Vatan**, xalq-u ozod, **istiqlol**,
 Sening uchun istadimmi yurtimga men **istiqlol**? [10,163]
 Mudom **kurash** azobini **fidoyilar** ko'rganlar,
Inqiloblar hosilini muttahamlar o'rganlar.
 Siz ham bugun panadasiz, jangga bizni qayraysiz,
 Biz bu jangda **shahid** bo'lsak, avvalo siz yayraysiz.
G'ofil xalqim! Tinglarmanmi sening na'ra-uningni,
 Ko'rarmanni zuluklardan ozod bo'lgan kuningni? [10,163]
 Ko'z oldidan o'tar **qirq birinchi yil**,
Maskov bo'sag'asi,
 Achchiq qahraton.
 Agar qulatmasa daydi o'q sabil,
Berlindan qaytardi bo'lib **qahramon**. [10,207]

Quyida keltirilgan misralar pragmatik tahlil nuqtayi nazaridan izchil va ilmiy tarzda sharhlanadi. Tahlilda nutq subyekti, adresat, baholash, implikatura, presuppozitsiya va kommunikativ maqsad asos qilib olinadi.

Berilgan parchalar qarama-qarshilik, fosh etish va norozilik diskursi asosida qurilgan.

a) "Biz – bola bu kun..." misralari

Bu yerda "biz" va "siz" deiktik birliklari orqali avlodlar va hokimiyat vakillari o'rtasidagi ijtimoiy ziddiyat pragmatik jihatdan ochiladi.

- Nutq subyekti – zulm ostidagi xalq yoki yosh avlod.
- Adresat – hukmron tabaqa.
- Pragmatik implikatura: qonun va imkoniyatlar teng emas.
- Kommunikativ niyat: adolatsizlikni fosh qilish va auditoriyani norozilikka undash.

b) "El mulkini bir chekkada tinch kemirib yotgan zot..."

Bu yerda kinoya va baholovchi pragmatika ustun:

• "kemirib yotgan" fe'li metaforik xarakterga ega bo'lib, yashirin talon-toroj ma'nosini beradi.

- Baholovchi presuppozitsiya: bu shaxslar axloqan tuban.
- Pragmatik maqsad — ma'naviy hukm chiqarish.

c) Hokimiyat va mansabga sig'inish motivi

Tangring – amal, martabadir...

Bu o'rinda:

• Diniy leksika siyosiy kontekstga ko'chiriladi, natijada keskin pragmatik kontrast yuzaga keladi.

- Implikatura: bunday shaxslar uchun vatan, xalq – shunchaki niqob.
- Nutq strategiyasi: fosh etuvchi invektiv nutq.

d) "Biz bu jangda shahid bo'lsak..."

- Manipulyativ pragmatika ochiladi: xalq qurbon bo'ladi, foyda boshqalarga tegadi.
- "Siz panadasiz" – ayblovchi presuppozitsiya.
- Auditoriyada g'azab va hushyorlik uyg'otish ko'zlangan.

e) Urush va tarixiy xotira

Qirq birinchi yil, Maskov bo'sag'asi...

Bu misralarda:

- Tarixiy presedent birliklar orqali kollektiv xotira faollashtiriladi.

- Pragmatik vazifa: qahramonlikni yodga olish orqali milliy g'ururni mustahkamlash.

Ijtimoiy leksika

Ilm-u she'rda **shoh-u sulton**,

Lek taqdiriga **qul**,

O'z elida chekdi g'urbat,

Zor-u nolon, o'zbekim [10,9].

Madorasda tilmoch ul o'zbekzoda

Barobar so'zlardi sakkiz tilda ham.

U oq xalat qiyib **dorushshifoda**,

Afg'on bolasiga qo'yardi malham [10,15].

«Ey **voiz**, pastga tushgin,

Bu gap chiqdi qayerdan!»

Navoiy bilan Pushkin

Turib keldi qabrdan [10,20].

Yulg'ich aziz bo'lib, **bilgich** xor bo'lsa,

Paytavaning salla bo'lgani shudir. [10,86]

a) "Ilm-u she'rda shoh-u sulton..."

Bu yerda:

- Paradoksal pragmatika mavjud: bilimli shaxs ijtimoiy jihatdan kamsitilgan.
- "qul", "g'urbat" birliklari orqali ijtimoiy adolatsizlik presuppozitsiyasi beriladi.
- Nutqning maqsadi: ijtimoiy achinish va tanqid.

b) Ko'p tillilik va madaniy bag'rikenglik

Barobar so'zlardi sakkiz tilda ham...

- Bu parchada ijobiy baholovchi pragmatika ustun.
- Adresat ongida o'zbek obrazining intellektual modeli yaratiladi.
- Pragmatik ta'sir: milliy iftixor.

c) "Yulg'ich aziz bo'lib..."

- Aforistik pragmatika.

Jamiyatda yolg'on qadriyatlar hukmronligi umumlashtiruvchi implikatura orqali beriladi.

- Nutqning kommunikativ kuchi — ogohlantirish.

Arab tilidan o'zlashgan o'zlashmalar asosida

Madorasda tilmoch ul o'zbekzoda

Barobar so'zlardi sakkiz tilda ham.

U oq xalat qiyib **dorushshifoda**,

Afg'on bolasiga qo'yardi malham [10,15].

Bugun dalalarga qadalgan urug'

Inshooloh, rizq-u barakat to'lug', [10,25]

Yor sevib, olding sen, Erkin,

Bu jahondin ko'p saboq,

Bundan ortiq qayda **maktab**,

Qaydadir **dorilfunun?** [10,35]

Arabcha o'zlashmalar (madrassa, dorushshifo, inshooloh, rizq, barakat):

- Nutqqa diniy-madaniy autoritet bag'ishlaydi.
- Auditoriyada ishonch va muqaddaslik presuppozitsiyasini uyg'otadi.

- Pragmatik jihatdan bu birliklar axloqiy legitimatsiya vositasi bo‘lib xizmat qiladi.

Fors-tojik tilidan o‘zlashgan o‘zlashmalar asosida

Yana **ulug‘ podshoning**

Farmonin bajo etib,

Insoniyat tarixin

Qirq bor muxtasar bitib,

Qirq **donishmand** saf chekib

Saroy tomon yurmishlar. [10,151]

Mana,unga qarang!

Xushro‘y,

Mo‘mingina boladir.

Poraxo‘rmas, qo‘lingizni

Qaytarolmay oladir. [10,180]

Fors-tojik tilidan o‘zlashgan leksika pragmatikasi

- “podsho”, “farmon”, “donishmand”, “saroy” birliklari orqali:
- tarixiy-ijtimoiy ierarxiya tiklanadi,
- matn epik va rasmiy ohang kasb etadi.
- Pragmatik maqsad: davlat, hokimiyat va tarixiy mas’uliyatni eslatish.

Rus-baynalmilal ijtimoiy-siyosiy leksika

Sukunatdan siqilsa ba‘zan

Halovatga o‘rganmagan jon,

Izlab toshqin hislarga maskan,

Yo‘l olaman **Vokzalga** tomon... [10,148]

El mulkini bir chekkada tinch kemirib yotgan zot,

Besh tiyinga qadrini ham, xalqini ham sotgan zot, [10,163]

Kirolmasdan qolgan nabirasini.

Domlasiga o‘zi borsinmi sekin

Ordenlarni taqib,

Oqilni boshlab... [10,207]

«Ayting, aya, mening dadam qahramonmi?

Tog‘larni ham qulatguvchi **pahlavonmi**?

To‘pponchasi bormi uning cho‘ntagida?

Ordenlari juda ko‘pmi ko‘kragida?

Mening dadam **samolyotda** uchadimi?

Granata portladi,

Tilga kirdi **avtomat**.

Bir yonda butun bir **polk**,

Bir yonda to‘rtta **soldat**. [10,260]

5. Rus-baynalmilal ijtimoiy-siyosiy leksikaning pragmatik tahlili

a) “Vokzal”, “orden”, “avtomat”, “polk”

- Bu birliklar sovet davri diskursini chaqiradi.
- Presedent kontekst orqali urush, zo‘ravonlik va mafkuraviy bosim eslatiladi.
- Pragmatik vazifa: tarixiy travmani jonlantirish.

b) Bolaning savollari

Mening dadam qahramonmi?

- Bu yerda sodda bolalar nutqi orqali kuchli pragmatik effekt hosil qilingan.
- Implikatura: urush qahramonligi ortida fojea yotadi.
- Nutq strategiyasi: emotsional ta'sirni kuchaytirish.

Xulosa qilib aytish mumkinki, tematik guruhni boshqa tizimli strukturali shakllanishlardan ajratishga imkon beradigan yana bir muhim xususiyat uning elementlari o'rtasida mutlaqo boshqa turdagi munosabatlarning mavjudligi (ba'zi hollarda ichki tuzilmaviy aloqalar umuman yo'q). Tematik guruh elementlarini tartiblashning asosiy turi sabab hisoblanadi.

Erkin vohidov ijodida ijtimoiy-siyosiy leksemaning ko'rinishlari va tasniflarini imkon darajasida o'rganib chiqdik va bu yo'nalish doirasida bundan kattaroq ilmiy izlanish olib borish uchun o'zida yetarli material yetkazib bera oladigan manba ekanligiga guvoh bo'ldik.

Foydalangan adabiyotlar ro'yxati:

1. Бегматов, Б. Б. (2020). Роль и функции русского языка в условиях суверенного Узбекистана. Наука и общество, 1(65), 33-37.
2. Будаев, Э.В. Современная политическая лингвистика [Электронный ресурс] / - Режим доступа: <http://www.philology.ru/linguistics1/budaev-chudinov06a.htm>
3. Васильев, Л.М. Теория семантических полей [Текст] / Л.М. Васильев // Вопросы языкознания. - 1971. - № 5. - С. 105-113.
4. Дилшатovich, Б. Б. (2020). ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКАЯ ЛЕКСИКА. Academic Research in Educational Sciences, 1(4), 1044-1050.
5. Крючкова, Т.Б. Специфика изменения значений общественно-политической лексики и терминологии [Текст] / Т.Б. Крючкова // Диакроническая социолингвистика. - М.: Наука, 1993. - С. 188-199.
6. Полевые структуры в системе языка/науч. ред. З.Д.Попова. - Воронеж, 1989.- 158
7. Шукурова, М. А., Эргашева, С. Б., & Бекматов, Б. Д. (2021). ЖАҲОН ТИЛЛАРИ ТИЗИМИДА РУС ТИЛИ. Academic Research in Educational Sciences, 2(1), 1041-1046.
8. Bekmatov, B. D., & Bozorov, N. N. (2021). FORMATION OF SOCIAL COMPETENCE AT STUDENTS OF PROFESSIONAL COLLEGES. ACADEMIC RESEARCH IN EDUCATIONAL SCIENCES, 2(3), 200-204.
9. Bekmatov, B. D., & Bekmatova, E. E. (2021). SITUATIONAL ANALYSIS METHOD. Academic Research in Educational Sciences, 2(1), 1035-1040.
10. Vohidov e. O'zbekim: she'rlar, dostonlar, hajviyalar, muxammaslar, tarjimalar. - Toshkent: Yangi asr avlodi, 2017. - 400 b.